

ІСТОРИЧНІ ДОМІНАНТИ ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ В УКРАЇНЦІВ

Волинець К.І.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті аналізуються історичні домінанти виховання підрастаючого покоління в українців. Доводиться, що ідеї цінностей, як національні ознаки, що вбирають суспільно-перетворювальний потенціал покоління українського народу, є основою та домінантою виховання підрастаючого покоління українців на різних етапах історичного розвитку.

Ключові слова: патріотизм, виховання, народ, українська нація, педагогічна наука, домінанта.

Постановка проблеми. В епоху державного й духовного відродження України відбуваються істотні зміни в галузі освіти: сформована нова освітня парадигма, в межах якої переглянуті орієнтири й пріоритети у системі освіти; в якості пріоритету визначено розвиток особистості, яка має забезпечити вихід молоді незалежної української держави на світовий рівень. Але як відомо система освіти, як і культура її народу, є унікальним явищем, яке глибоко пов'язана з духовними і матеріальними аспектами минулого і сучасного, і як справедливо зазначається «сучасний стан дитинства є лише моментом і результатом тривалої історичної та культурної еволюції суспільного життя» [10].

Виховання, як процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлене законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників і визначається своїми базовими панівними ідеями та ідеалами виховання, цивілізаційними ознаками, положеннями, найважливішими складовими, які вбирають суспільно-перетворювальний потенціал покоління народу і, за якими вибудовуються кардинальні напрями педагогічного впливу на підрастаюче покоління [6, с. 43].

Мова йде про історичні домінанти виховання підрастаючого покоління в українців, які донині є орієнтирами у виховній діяльності педагогів, і ґрунтуються на культурно-історичному досвіді свого народу та його культурно-історичних, народно-педагогічних, народознавчих виховних традиціях. Вони є основою для докорінного реформування освіти та держави, піднесення її до вищих світових стандартів і реалізації стратегічного завдання трансформації нашого суспільства: виховання багатогранної особистості, яка готова на швидку переорієнтацію, на якісно нову структуру мислення, стартову готовність до нестандартних дій в екстремальних умовах, з почуттям відповідальності, толерантності, відкритості вищим змістом, іншим культурам, і якій притаманні абсолютні, вічні цінності, що складають сенс життя людини: любов, правда, чесність, доброта, справедливість, гідність, сумління, милосердя, великодушність, нетерпимість до зла, благородство, мудрість та ін.

Саме тому звернення до історичних домінант виховання підрастаючого покоління, глибоке і всебічне їх дослідження є гострою суспільною потребою сучасної педагогіки.

Аналіз досліджень і публікацій. Студіювання наукових, історико-педагогічних джерел

дало можливість з'ясувати, що особливості, напрями виховання в різні історико-педагогічні періоди були предметом дослідження багатьох поколінь педагогів.

Питання виховання у підрастаючого покоління загальнолюдських моральних цінностей не обійшли увагою вітчизняні мислителі, починаючи ще з епохи Київської Русі (Іларіон, Святослав, Володимир Мономах), а також відомі просвітителі П. Могила, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Б. Грінченко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.

Проблема ціннісного підходу до аналізу освітніх реалій і процесів стала предметом дослідження цілого ряду українських науковців, зокрема, О. Сухомлинської, І. Беха, В. Лугая, П. Ігнатенка, О. Вишневецького, В. Струманського, М. Боришевського, Б. Чижевського, Р. Скульського, Л. Крицької та ін.

У працях О. Духновича, Г. Ващенко, С. Русової, С. Сірополка, В. Сухомлинського, С. Чавдарова, К. Ушинського, Я. Чепіги велика увага приділяється вихованню любові до своєї землі, малої та великої Батьківщини, рідної мови; поваги до історичного минулого та формуванню національної самосвідомості.

Питання застосування принципу народності в процесі виховання досліджували такі класики педагогіки як Я. Коменський, Г. Сковорода, К. Ушинський, В. Сухомлинський. Серед українців-педагогів цим питанням присвятили праці такі дослідники як Н. Дем'яненко, М. Євтух, А. Марушевич, Ю. Косенко, А. Кузьмінський, В. Омельченко, Ю. Руденко та багато інших.

До визначення основних складових патріотичного виховання українців долучались філософи, історики, правознавці, політики, письменники, зокрема Д. Донцов, М. Грушевський, Г. Сковорода, І. Франко, Д. Чижевський та ін. Національно-патріотичне виховання як соціокультурний феномен представлено в працях І. Беха, А. Бойко, В. Бондаря, С. Гончаренка, О. Савченко, О. Вишневецького та ін. Культурно-історичні та національні підвалини виховного процесу в сім'ї, навчальних та позашкільних закладах різного типу, основні напрями відродження народної й наукової національної педагогіки обґрунтовують в своїх працях М. Стельмахович, В. Кузь, І. Мартинюк, З. Сергійчук, Ю. Руденко та багато інших.

Мета нашої статті полягає в розкритті сутності історичних домінант виховання на різних етапах розвитку українського суспільства та

встановлення їх значущості для успішного становлення підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Для визначення сутності «історична домінанта виховання українців» важливим, насамперед, є розуміння сутності понять «домінанта» та «виховання». За основу тлумачення поняття «домінанта» ми візьмемо тлумачення, яке дає словник української мови: «Домінанта – це основна, пануюча ідея, головний, пануючий принцип» [8]. Щодо змісту поняття «виховання», то найбільш вдалими, на наш погляд, визначення дає **Енциклопедія освіти**: це «усвідомлене і цілеспрямоване зрощування людини як особистості у відповідності зі специфікою цілей, соціальних груп і організацій, в яких воно здійснюється» [9, с. 77].

У контексті нашого дослідження, особливій ваги набуває принцип історизму, який передбачає розкриття ідей, закономірностей, принципів, методів виховання, що пропонувались відомими мислителями, педагогами минулого. Сутність принципу історизму зводиться до розгляду предмету дослідження в розвитку, який невіддільний від історичних умов, що визначають його невідворотність і наступність. Історизм передбачає мету та утвердження тих чи інших освітньо-виховних явищ, призводить до виявлення прогресивних ідей, новацій у педагогічному досвіді минулого і надання їм належної оцінки з позицій сьогодення.

Для цілісного аналізу змісту поняття «історичні домінанти виховання українців», його структури в історико-педагогічному аспекті необхідне філософське осмислення аксіологічних пріоритетів виховання, яке дозволить визначити цінності і ідеали, які є характерними для виховної практики українців. За основу візьмемо визначення «цінності» як педагогічного поняття дослідниці Г. Кузьменко: «Цінності – це ідеали, спрямовані на моральні орієнтири виховання та навчання (істина, добро, патріотизм, справедливість, чесність, порядність, відповідальність, освіченість, культура тощо), це ті якості й характеристики особистості, які визначають якісну своєрідність життєдіяльності людини, цілеспрямовано регулюють її поведінку і мають бути досягнуті в результаті освіти. Вони визначають те, до чого слід прагнути, ставитися з повагою, визнанням, пошаною й, відповідно, ті якості, які вчитель покликаний формувати в учнів» [4, с. 106].

До цього визначення додамо думку О. Вишневого, що вибір системи цінностей повинен відповідати національній виховній традиції, «типу культури, ментальності і, тій педагогічній спадщині, яка розвивалася в умовах хоча б відносної свободи» [2, с. 55].

Проаналізувавши наукові трактування сутності понять «домінанта», «виховання», «цінності», на нашу думку, «історичні домінанти виховання українців» – це основні панівні ідеї, принципи зрощування людини як особистості, які відображають в історико-педагогічному аспекті систему потреб, прагнень, переконань особистості, морально-духовні цінності, які виступають своєрідним регулятором сенсу людського життя та є основою розвитку нових якостей особистості. Духовно моральні цінності є індикатором розвиненості особистості [1, с. 365].

Кожна суспільно-економічна формація мала особливий тип виховання. Ідеї виховання підростаючого покоління формувались у тісному зв'язку з історією народу.

Аналіз літературних джерел свідчить, що першооснови виховання були закладені ще в народній педагогіці. Наші пращури були закохані в землю. Із покоління в покоління вони передавали своє ставлення до світу, свого роду, племені, інших племен, довкілля. Ще в IV-III тис. до н. е. вони започаткували Трипільську культуру. Трипільці були народом високої духовності. Існує припущення, що трипільці мали свою писемність.

В дохристиянський період передача життєвого досвіду, набутих знань від покоління до покоління складала сутність історичного буття народу. Наші предки дбали про виховання у дітей та молоді працьовитості, побожного ставлення до природи, землі-годувальниці й хліба, поваги до старших, витривалості, відваги, чесності й справедливості. Могутнім джерелом поповнення ідей, засобів, методів і прийомів самобутнього виховання була народна творчість. Основи людяності тут закладались у розповідях про свій рід, предків, світо буття.

У IX столітті виникає велика держава – Київська Русь, де після хрещення Русі-України помітно розширюється коло ціннісних орієнтацій у вихованні підростаючого покоління. Освіта і виховання в цей період набувають системного характеру і чітко окреслених національних ознак. Поширюється грамотність, виникають школи, з'являються зачатки науки. Міцнішою стала українська сім'я. Батьки шанобливо ставились до письменства, вчителя, книги, привчали до нього дітей. Важливу роль у вихованні дітей відіграла багата усна народна творчість: казки, пісні, бувальщини.

Підноситься культ Людини і Природи, церква утверджує високі духовні почуття, спрямовує енергію душі на боротьбу за добро, справедливість. Дотримання норм християнської моралі й мудрих заповідей народної педагогіки найперше відображається в помислах і поведінці українця. В основу виховного ідеалу лягає гармонія душі, тіла й розуму («Душа чиста – краще всякого намиста», «Здоров'я – всьому голова», «Розум – скарб людини») вміння бути самим собою. Так в уяві нашого народу постав образ довершеної людини, справжніми цінностями якої є здоров'я і розум, а визначальним мотивом поведінки – духовно-моральна досконалість. Домінантне місце серед чеснот має служіння Богові та Україні («Нема в світі над Бога», «Без Бога ні до порога»). Бог сприймається як Абсолютний Вічний Дух, Свідомість Світу, найвище втілення Добра, Честі, Доблесті, Світла, Розуму і Справедливості. Він Всевишній, Милосердний, Всевидячий, Всюдисущий і Всеправедний! [10, с. 197].

Роздуми Нестора Літописця, Іларіона Київського, Володимира Мономаха, Ярослава Мудрого пройняті гуманністю, патріотизмом, моральністю.

Перші наукові думки, які становлять основу гуманної передової педагогіки українського народу, закладені в «Поучінні Володимира Мономаха дітям» (1096 р.). Прогресивні думки, закладені в «Поучінні», вплинули на становлення

української національної школи, лягли оонову теорії дошкільного виховання.

За часів Ярослава Мудрого у стінах Софії Київської (1037 р.) було засновано велику бібліотеку, майстерню-скрипторій, де перекладали та переписували книжки. Київські князі славилися своєю освіченістю: добре володів іноземними мовами Ярослав Мудрий, його син Всеволод знав п'ять мов, дочка Анна, майбутня королева Франції, також була добре освіченою.

XVI–XVII ст. вважається часом відродження і розвитку культури й освіти України. В епоху Відродження утверджувалась на очах всієї Європи самобутня українська система виховання молоді. Набувають розквіту українська народна педагогіка, її демократичні і гуманістичні засади, зміцнюється українська мова, відбувається перетворення української народності в націю.

Збереглося чимало історично-культурних, літературних, педагогічних пам'яток, створених на релігійні теми, які втілюють значний гуманістичний, виховний потенціал. Відомі культурні та освітні діячі минулого: І. Вишенський, І. Борецький, П. Могила, О. Духнович, М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та інші були служителями релігійного культу, їхній внесок у національну систему виховання є значним. Прогресивні церковні та релігійні діячі, відстоюючи політичну, державну і духовну самостійність України, виховували молодь у патріотичному, гуманістичному дусі [7, с. 94].

У XVI ст. створюються братства, які ставили завдання зберігати православну віру та українську народність. Діяльність братських шкіл пронизана ідеями народності, гуманізму, демократії. В період братського руху (XVI–XVIII ст.) всю територію України покривала густа мережа братських, козацьких, січових, дяківських, церковних, монастирських шкіл, а також шкіл народних мистецтв та ремесел.

Як відомо, у братських школах навчалося багато відомих українських письменників, громадських діячів, перекладачів, захисників віри та національної свободи (Іов Борецький, Леонтій Карпович, Ісає Кониський, Лаврентій Зизаній, Стефан Зизаній, Захарія Копистенський, Петро Могила, Кирило Транквіліан, Касіян Сакович, Мелетій Смотрицький, Єпіфаній Славинецький та ін.).

Аналіз численних літературних джерел, історико-педагогічних досліджень дозволив виокремити такі освітньо-виховні ідеї, характерні для діяльності братських шкіл: *демократичність устрою школи; національне виховання; викладання предметів тогочасною українською мовою; усвідомлення суспільного значення освіти і виховання підростаючого покоління; гуманне ставлення до особистості дитини; чітка організація педагогічного процесу; дисципліна та порядок; ретельно розроблений і глибоко продуманий зміст навчання.*

Вершинним виявом педагогічного генія нашого народу, культурно-історичним феноменом стала козацька педагогіка. Головні ідеї козацтва: свобода особистості, синівська любов до рідної землі, готовність її захищати від чужоземних загарбників, висока національна свідомість і само-свідомість, глибока духовність українського патріота, незламного громадянина – борця за права

народу, господаря своєї країни – найдужче гуртували та єднали українців як націю, реалізовувались у козацьких сім'ях, січових, козацьких і братських школах [5].

Втрата політичної і державної незалежності України призвела до занепаду української школи. Проте національно свідомі частини українців: учені, письменники, педагоги – стали тим джерелом національної духовності, який живив душу народу. У плеяді діячів XVII ст., якими пишеться український народ, видатний філософ, письменник і педагог-гуманіст Григорій Сковорода (1722-1794). Г. Сковорода на чільне місце ставить виховання душі, прищеплення таких чеснот як: людяність, сердечність, великодушність, добротність, справедливість, скромність, працьовитість, гідність, спокій, любов до природи тощо. Виховання, зазначав він, посилює розвиток природних можливостей, а неробство, жорстокість, самодурство, егоїзм, кар'єризм, чиношанування – є, на думку педагога, набутими наслідком неправильного виховання і умов життя.

Справжнім виборником відродження національної системи виховання, українських національних традицій був Великий Кобзар Т.Г. Шевченко. Ідеї виховання він підняв на рівень завдань нації. Шевченківське слово – це ідея, задум, план, проект, закон формування української людини, творення її національної сутності, утвердження державницького мислення, суспільного демократичного розвитку, сповнене болем за рідну Матір-Україну, за її долю, синівською любов'ю аж до пожертви, стало на той час і на всі часи надійним щитом нашого народу перед загарбниками України.

Післяшевченківський період був тяжким для України, розвитку педагогіки і національної виховної системи. На думку Г. Ващенка в передреволюційній добі найближче до виховних українських традицій стояв К. Ушинський. Квінтесенцією його педагогічної концепції є ідея про нерозривний зв'язок філософських поглядів і теоретико-педагогічних впливів на тіло, душу і розум дитини з метою прищеплення їй якостей здорової, розумної, моральної, релігійної, національно свідомої, творчо ініціативної, культурної, освіченої людини. Тому розроблена вченим виховна система охоплює всі провідні компоненти всебічно розвиненої людини: формування наукового світогляду, розумове, духовно-моральне, господарсько-трудове, естетичне виховання. Він послідовно відстоював тезу про велику роль християнської віри та любові до свого народу, власної культури та мови.

На початку XX ст. в умовах національно-політичного і духовного відродження України у творчості Г. Ващенка, С. Русової, І. Огієнка, Я. Чепіги та багатьох інших патріотично налаштованих педагогів обґрунтовано ідеї демократизації освіти та шляхи патріотичного виховання та громадянськості підростаючого покоління.

Останньою спробою зберегти на офіційному рівні глибинні засади української виховної традиції, зокрема, її гуманізм була педагогічна творчість В. Сухомлинського. В Сухомлинський обґрунтовував теорію національного самовизначення учнів у процесі навчання і виховання. Глибоко досліджуючи і розвиваючи українську національну педагогічну спадщину, В. Сухомлин-

ський досяг вершин світової педагогіки, ставши, на думку багатьох учених, одним із найбільших педагогів ХХ ст. В основу вивчення духовного світу школярів В. Сухомлинський поклав аналіз їхньої діяльності, «ті види діяльності, в яких внутрішні, духовні сили людини – її розум, почуття, погляди, переконання, воля – спрямовуються на перетворення світу, на створення і збільшення матеріальних цінностей суспільства» [2, с. 212].

Виклики ХХІ століття зумовлюють необхідність нового прочитування перспективних ідей педагогів минулого задля визначення стратегій, мети та завдань сучасної освіти. Як справедливо зазначає академік І. Бех «Сучасне реформування освіти докорінно відрізняється від усіх попередніх реформ тим, що вперше здійснюється не на основі державно-класових, ідеологічних запитів, а за ідеями ціннісно-смыслового буття людини, за логікою її історичного розвитку [1, с. 228].

Висновки. Отже, історично обумовлена і створена самим народом система ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, що стверджують добро, любов, красу, справедливість в усіх сферах життя, зокрема в справі виховання молодого покоління, матеріальної і духовної культури нації, розвиваючись збагачувалась новим змістом, формами і методами впливу на підростаючі покоління. Історичні доміанти виховання українців, проймають всю національну систему виховання інтегрують її міцний фундамент для відродження і утвердження української нації, духовного її вдосконалення. У цьому сенсі сучасне життя дає нам шанс для реалізації культурно-історичних, національних джерел духовності задля переходу українців на новий виток еволюційного розвитку: від людини розумної до людини духовної.

Список літератури:

1. Бех І.Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості / І.Д. Бех. – Чернівці: Букрек, 2015. – Том 1. – 840 с.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси / О. Вишневецький. – Львів, 1996. – 238 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Кузьменко Г.В. Теоретичні основи ціннісного ставлення до образотворчого мистецтва / Г.В. Кузьменко // Поліхудожнє виховання учнів загальноосвітньої школи в процесі впровадження інтегрованих курсів: матер. Міжнарод. шк. метод. досвіду / Л.М. Масол, Л.В. Школяр [та ін.]; [за заг. ред. А.М. Старевої]. – Миколаїв: ОІППО, 2012. – С. 104-110.
5. Любар О. Історія української педагогіки / О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко / За ред. М.Г. Стельмаховича. – К.: ІЗМН, 1998. – 356 с.
6. Малгожата Франц-Ольчак. Ідеал сучасності / М. Франц-Ольчак // Педагогічна думка. – 2016. – № 2. – С. 42-47.
7. Основи національного виховання: Концептуал. положення / В.Г. Кузь, Ю.Д. Руденко, З.О. Сергійчук та ін.; За заг.ред. В.Г. Кузя та ін. – К.: Інформ.-вид. центр «Київ», 1993. – (Ч. 1). – 152 с.
8. Словник української мови. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/dominanta>
9. Стельмахович М.Г. Традиции и тенденции развития семейной этнопедагогике украинского народа: дисс. на соискание науч. ступени ... д-ра пед. наук. 13.00.01 / Стельмахович Мирослав Игнатъевич. – К., 1989. – 407 с.
10. Чоповський В. Національне виховання / В. Чоповський // Педагогічна думка. – 2015. – № 2. – С. 22-37.

Вольнец К.И.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ИСТОРИЧЕСКИЕ ДОМИНАНТЫ ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ В УКРАИНЦЕВ

Аннотация

В статье анализируются исторические доминанты воспитания подрастающего поколения украинцев. Доказывается, что идеи ценностей, как национальные признаки, которые вбирают в себя общественно превращающий потенциал поколений народа, являются основой и доминантой воспитания подрастающего поколения украинцев на разных этапах исторического развития.

Ключевые слова: патриотизм, воспитание, народ, украинская нация, педагогическая наука, доминанта.

Volynets K.I.

Borys Grinchenko Kyiv University

HISTORICAL DOMINANTS OF UKRAINIAN YOUNG GENERATION UPBRINGING

Summary

The article is devoted to the analysis of the historical educational dominant of Ukrainian young generation. The author proves, that the ideas of values, as a national feature, absorb socio-generation transformational potential of the Ukrainian people, and it is the basis of the Ukrainian upbringing of young generation in various stages of historical development.

Keywords: patriotism, education, upbringing, nation, the Ukrainian nation, pedagogical science, dominant.